

**THE ART OF CONTRAST IN RHETORIC
BOOKS**

Belâgat Kitaplarında Mutabakat (Tezât) Sanatı

Muhittin ELİAÇIK¹

Abstract

The books of rhetoric consist of three chapters as *mani*, *beyan*, *bedi*; and literary arts is explained in the chapter of *bedi*. Literary arts in chapter of *bedi* is studied in two groups as word and meaning; and *tibak*, *mutabakat*, *tatbik* as called contrast art is in the first place. This art, recently located with name of contrast in textbooks; has taken place as *tibak* and *mutabaka* from the oldest rhetoric books in point of classification and description, and has been in compliance with to early rhetoric books. Take place of this art with different names in the rhetoric books, has been formed under the influence of books of understanding Western rhetoric which were largely developed after Tanzimat. First rhetoric books and their followers this art has given with name *tibak* and *mutabaka*, has given with contrast books of after Tanzimat. However, "*tibak*" conformity, "*tezat*" antinomy means and at first glance can be understood as the two different arts. "*Mutabakat*, *tibak*, *tatbik*" terms have been used in the sense of providing a harmony between opposites brought together. This verb root "where the press at the press of feet walking behind the front legs" because it of the meaning refers to the adaptation of front-rear opposition. On the other hand, classification of this art could be made in different clusters. In this regard, it is important to investigate this art from books of rhetoric to reveal in comparative format. In this article, certain rhetoric books scanning has been demonstrated the definition and classification of *mutabakat* art in a comparative format.

Key Words: *Mutabakat, contrast, literary art, rhetoric, comparison..*

Özet

Edebî sanatların ayrıntılarıyla anlatıldığı belâgat kitaplarında me'ânî, beyân, bedi' olarak üç bölüm bulunmakta ve muhassinât denilen edebî sanatlar bedi' bölümünde açıklanmaktadır. Bu bölümde edebî sanatlar mana ve söz sanatları olarak iki grupta incelenmekte ve *tibâk*, *mutâbakat*, *tatbik* gibi adlar verilen *tezat* sanatı ilk sırada yer almaktadır. Son dönemden itibaren ders kitaplarında *tezat* adıyla geçen, ama en eski belâgat kitaplarından itibaren *tibâk* veya *mutâbakat* adıyla açıklanan bu sanatın tarif ve tasnifi belâgat kitaplarının çoğunda erken dönem belâgat kitapları ile uyum içinde verilmiştir. Belâgat kitaplarında bu sanatın farklı adlar altında geçmesi, büyük ölçüde Tanzimat sonrası gelişen Batı retorik anlayışının etkisiyle oluşmuştur. İlk belâgat kitapları ve onların takipçileri bu sanatı *tibâk* veya *mutâbakat* adıyla verirken, Tanzimat sonrası kitaplarda bu sanat genellikle *tezat* adıyla verilmiştir. Uygunluk anlamındaki *tibâk* ile zıtlık anlamındaki *tezâddın* birbirinin yerine kullanılması açıklanması gereken bir husustur. *Mutabakat*, *tibâk*, *tatbik* terimleri zıtlar bir araya getirilerek bunlar arasında bir uyum sağlamak anlamında kullanılmıştır. Bu fiilin kökü, at yürürken arka ayaklarını ön ayaklarının (ellerinin) bastığı yere basması anlamını da içerdiğinden ön-arka karşıtlığının uyumunu da ifade etmektedir. Öte yandan bu sanatın tasnifi kitaplarda farklı kümeler içinde yapılabilmektedir. Bu bakımdan bu sanatın belâgat kitaplarından araştırılarak ortaya konulması önem arz etmektedir. Bu makalede, ilk belâgat kitaplarından itibaren belli başlı kitaplar taranarak *mutâbakat* sanatının tarif ve tasnifi mukayeseli biçimde ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Mutâbakat, tezâdd, edebî sanat, belâgat, mukayese.*

¹ Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, e-posta: meliacik63@kku.edu.tr

Giriş:

Genel olarak “hâlin gereğine uygun söz söylemek” şeklinde tanımlanan belâgat, ilk belâgat kitaplarından itibaren “muktezâ-yı hâl” tabirinin de açıklayıcısı olmuştur. Yani belîğ olmak, belâgat üzere bulunmak, içinde bulunulan yer ve durumun bir gereğidir. Belâgat: “Lisanın fesahatine uymak şartıyla bir manayı -sözlerini hâlin gereğine uygun kılarak- çeşitli yollarla söylemek ve kelimelerin ve parçaların uyumunu gözetip kulak ve kalbe hoş gelecek şekille ifadeyi birleştirme kaideleridir.” (M.Rıfat, 1308:11). “Belâgat, konuşmanın açıklıkla birlikte tekellüf, tasannu, muğlaklık ve tevilden uzak olarak hâlin gereğine uygun olmasıdır.” (A.Süreyya, 1303:69). Belâgat ilmi, konuşmanın hâl, yer ve zamana uygun biçimde söylenmesi ile ilgili konuların ele alındığı ilim olup me’ânî, beyân, bedî’ olarak üç bölümde anlatılır ve edebî sanatlar genellikle bedî’ bölümünde açıklanır. Belâgat ilmi M. 9-12. yüzyıllarda en parlak dönemini yaşayıp daha sonra duraklama dönemine girmiş ve Siracüddin Sekkâki’nin (ö.1228) *Miftahu’l-Ulûm* adlı eserinin üçüncü bölümüne çeşitli telhis, şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Osmanlı’da ise belâgat kitapları medrese çizgisi ve medrese dışı çizgi olarak iki kolda yazılmış, medrese çizgisindeki eserlerde *Miftahu’l-Ulûm* ve şerhleri belirleyici olmuş, daha çok Farsça ve Türkçe örneklerin yer aldığı medrese dışı eserlerde ise Reşidüddin Vatvat’ın (ö.1177) **Hadâiku’s-sihr fi-dekaiki’s-ş-ş-i’r adlı** eseri etkili olmuştur. Batı edebiyatına yönelimlerin arttığı Tanzimat döneminde ise Süleyman Paşa’nın *Mebâni’l-inşâ’sı* ile birlikte Batı retoriği konuları Türk edebiyatına girip, ya eski belâgat anlayışı izlenmiş, ya da onun yanı sıra Batı retorik kitaplarından da faydalanılmıştır. Bu iki ucu en iyi yansıtan eserler Ahmed Cevdet Paşa’nın *Belâgat-i Osmaniyye’si* ile Rezaizâde’nin *Ta’lîm-i Edebiyatı* olmuştur (Saraç 2004:131-136).

Belâgat kitaplarının kaynağı durumunda olan Sekkâki’nin Arapça *Miftahu’l-Ulûm*’unda edebî sanatlar bedî’ bölümünde açıklanmış, kitabın bu bölümüne daha sonra Hatib el-Kazvîni (ö.1339) tarafından *Telhisü’l-Miftâh* adıyla bir şerh yazılmış ve bu şerh, asıl kitabı da gölgede bırakmıştır. *Telhisü’l-Miftâh*’a da daha sonra birçok şerh ve haşiye yazılıp bunların da en önemlisi Sadeddin Teftazânî (ö.1390)’nin *Mutavvel*’i olmuştur.

Belâgat kitaplarında konuşmayı söz ve mana yönünden güzelleştiren sanatlar demek olan “muhassinât-ı lafziyye ve ma’neviyye” her kitapta aynı şekil ve sırada ele alınmamış ve çoğu kez şahsi bir tasnif yapılmıştır. Mesela, isti’âre ve teşbih gibi temel sanatlar belâgat kitaplarının hemen hepsinde yer almışken, mecâz-ı mürsel Sürûri’nin *Bahru’l-Maârif*’i, Müstakimzâde Sadeddin’in *İstulâhât-ı Şi’riyye’si* ve Muallim Naci’nin *İstulâhât-ı Edebiyye’sinde* yer almamıştır (Saraç, 2004: 136). *Mürâât-ı nazîr*, *tevcîh*, *tezâd* gibi sanatlar ise farklı adlar altında ele alınmıştır. *Tezâd* ise, belâgat kitaplarında *mutâbakat* veya *tibâk* adıyla yer almasınca en dikkat çekici sanat olmuştur.

Mutâbakat

Tıbk ve tabak kökünden gelen *mutâbakat* ve *tibâk* kelimelerinin: “Bir nesneyi bir nesneye uydurup münâsib ve müsâvî kılmak; iki libâsı biribiri üzerine giymek; bir nesne bir nesneye uygun ve çespân olmak; ayağı bağlı kimse adımları sık sık atarak yürümek; at kısmı ayaklarını elleri basdığı mevzie vaz’ ederek yürümek” manalarına geldiği bildirilmiştir (M. Asım, 1305:3/9). Buna göre *mutâbakat* sanatı, şiirde ve nesirde zıtların birbirini tamamlar biçimde bir arada bulunması anlamını içermektedir. Mesela papuç tek olunca bir işe yaramayıp, ancak sağ ve solu bir arada bulunursa bir anlam ifade etmektedir. *Mutâbakat* sanatı belâgat kitaplarında *tibâk*, *tabîk*, *tezâdd*, *tekâfü’* adları ile de anılmakta olup, Arapça temel üç kitapta *mutâbakat* adı ile yer aldıktan sonra giderek *tibâk* kelimesi ile açıklanır olmuştur. İncelediğimiz 17 belâgat kitabının 7’si bu sanatı *tibâk*, 5’i *mutâbakat*, 5’i de *tezâdd* adı altında açıklamıştır.

Belâgat kitaplarında mutâbakat sanatı

Osmanlı'da belâgat kitaplarının dayandığı temel kitaplar Sekkâki'nin Miftâhu'l-Ulûm'u, bunun şerh ve haşiyesi olan Kazvini'nin Telhîsü'l-Miftâh'ı ve bunun da şerhi olan Teftazânî'nin Mutavvel'idir. Ayrıca, Reşidüddin-i Vatvat'ın Hadâiku's-sihr fi-dekâiki's-şî'r adlı eseri de önde gelmiş bir kitaptır. Klasik dönemde yazılan eserler genellikle ilk üç eseri esas almışlar; Tanzimat dönemi eserleri ise Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye" sinde olduğu gibi ya klasik tarzla batılı tarzı birlikte götürmüşler ya da Recaizâde'nin Ta'lim-i Edebiyyât'ında olduğu gibi Batılı tarzı esas alıp şahsi görüşlerini de öne çıkarmışlardır. Bu kitaplarda mutâbakat hakkında birbirine yakın açıklamalar yapılmış ise de bazılarında bu sanat farklı başlık altında verildiğinden takibi de yanlış anlamalara yol açabilmiştir. Batılı tarz eserlerde daha ziyade tezâd başlığı tercih edilirken, klasik eserlerde mutâbakat veya tîbâk adı kullanılmış ve mukâbele sanatı da bu sanat içinde açıklanmıştır. Bu makalede incelenen on yedi kitabın ilk üçü belâgat kitaplarına kaynaklık eden Arapça temel eserler olup, diğerleri 16-19. yüzyıl Osmanlı sahası eserleridir. İncelenen eserler: Sekkâki'nin Arapça Miftâhu'l-ulûm'u, Kazvini'nin Arapça Telhîsü'l-Miftâh'ı, Tetazânî'nin Arapça *el-Mutavvel'i*, Mustafa Sürûri'nin *Bahru'l-Ma'ârifî*, İsmail-i Ankaravî'nin Miftâhu'l-belâga ve Misbâhu'l-fesâha'sı, Ahmed Hamdî'nin *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî'si*, Süleyman Paşa'nın *Mebâni'l-inşâ'sı*, Said Paşa'nın *Mizânü'l-edebî*, Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye'si, İbnülkâmil Mehmed Abdurrahman'ın *Belâgat-i Osmâniyye'si*, Abdurrahman Süreyya'nın *Mizânü'l-Belâga'sı*, Mehmed Rifat'ın *Mecâmîü'l-edebî*, Mehmed Nüzhet'in *Mugni'l-küttâb'ı*, Recâizâde Mahmud Ekrem'in Ta'lim-i Edebiyyât'ı, Ruscuklu M.Hayri'nin *Belâgat'ı*, Ahmed Reşid'in *Nazariyyât-ı Edebiyye'si*, Tahirü'l-Mevlevî'nin Edebiyat Lügati'dir. Bu eserlerde mutâbakat sanatının tarifinden ziyade adlandırma ve alt başlıklarda küçük farklar görülmektedir.

1. Siracüddin Sekkâki (ö.1228), Miftâhu'l-ulûm'da: "*Mutâbakat: Birbirine zıt olan iki mananın arasını cem etmektir.*" şeklinde kısa bir tanım yapmıştır.
2. Hatîb el-Kazvîni (ö. 1338), Telhîsü'l-Miftâh'da Sekkâki'nin tarifini biraz açarak: "*Tîbâk ve tezâd da denilir. O, birbirinin zıddı olan karşıt iki mananın arasını bir cümlede cem etmektir.*" şeklinde açıklamıştır.
3. Sekkâki ve Kazvîni'nin şârihi olan Sadüddin Teftazânî (ö.1390), *el-Mutavvel'de* bu sanatın başka isimlerini de anarak tarifini iyice genişletip: "*Mutâbakat: Tîbâk, tezâdd, tatbîk, tekâfû' de denilir. O, birbirinin zıddı olan iki karşıt mananın arasını bir cümlede cem etmektir.*" şeklinde tarif yapıp tasnifi de genişletmiştir.
4. Mustafa Sürûri (ö.1562), *Bahru'l-Ma'ârifte*: "*Tezâdd: Birbirinün zıddı olan lafzları getürmege dirler*" diyerek hem sanatın başlığını, hem de tarifini ilk üç temelden biraz farklı vermiştir. İlk üç kitapta "mütezeddeyn ve ma'niyeyni mütekâbileyn" olarak "iki zıt mana tabiri" geçerken burada "Birbirinün zıddı olan lafızlar" tabiri geçmektedir.
5. İsmail-i Ankaravî (ö.1630), Miftâhu'l-belâga'da: "*Tezâdd, iki zıdd olan ve birbirine mukâbil gelen ma'nâları bir yerde toplamaktır*" diyerek ilk üç kitaba uymuştur.
6. Mehmed Nüzhet, *Mugni'l-küttâb* (bs.1869)'da tîbâk sanatına mutâbakat, tatbîk, tezâdd, tekâfû' de denildiğini belirtip: "*Birbirine zıt olan iki manayı bir cümlede toplamaktan ibâret olup, bir şekilde zıddının arasını toplamak zor olduğundan bu manada tîbâkın zahmet ve meşakkat manasına da gelen tîbkdan alındığı bildirilmiştir. Tîbâk, hakîkî-mecâzî, lafzî-manevî, icâb-selb olarak altı kısımdır. İki zıt manayı içeren lafızların ikisi de gerçek manalarında kullanılırsa tîbâk-ı hakîkî, lafızlar mecâzî manada kullanılırsa tîbâk-ı mecâzî, kelimeler lafzen söylenirse tîbâk-ı lafzî, bir şeyin lafzı söylenmeyip içerdiği manaca zıddına karşıt gelirse tîbâk-ı manevî, bir mastardan iki fiil alınıp biri müsbet diğeri menfî veya biri*

emir diğeri nehiy olarak söylenirse tîbâk-ı selb olur. Renkler arasındaki mutabakata ise tedbîc denilir.” demiştir.

7. Ahmed Hamdî (ö.1890), *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*'de: “San’at-ı tîbâk: Şiirde ve nesirde birbirine karşıt kelimelerin cem’ine denilip tîbâk-ı mücib ve tîbâk-ı icâb u selb olarak iki kısımdır. Tîbâk-ı mücibde kelimeler birbirini gerektirici lafızlarla gelir. Tîbâk-ı icâb ve selbte ise iki zıt, müsbet ve menfî kelimelerle söylenir. Tekâbül sanatı da tîbâk türünden olup bu da iki veya daha ziyade uygun manayı getirip sonra bu manalara karşıt manaları aynı düzende söylemekten ibarettir.” diyerek tîbâk sanatı içinde mücib ve icâb terimlerini farklı biçimde açıklamıştır. Bu terimler diğere kitaplarda “mücib” diye ayrı bir tasnif olmadan “tîbâk-icâb” başlığı ile geçer.

8. Süleyman Paşa (ö.1892), *Mebâni’l-inşâ*'da el-Mutavvel'deki tarif ve tasnifi bir nevi tercüme ederek: “Mutâbakat:İki karşıt manayı gerek hakikî veya itibarî, gerek tezâdd veya icâb ve selb veyahut bunlara benzer bir karşıtlık olsun, aralarındaki müşâkeleyi de gözeterek bir cümlede toplamaktır. Buna mukâbele, tîbâk ve tezâdd da denir.” demiştir.

9. Said Paşa (ö.1890), *Mizânü’l-edeb*'de el-Mutavvel'de geçen bilgileri biraz daha açarak: “San’at-ı tîbâk: Buna mutâbakat, tezâdd, tatbîk, tekâfü’ de derler. Şu sanat, aralarında tezâdd veyâ başka şekillerden biriyle karşıtlık olan iki manayı toplamaktır. Zıt olan iki lafzın ikisi de isim, ikisi de fül, ikisi de harf veya birisi isim diğeri harf olabilir. İki tür olup birisi tîbâk-ı icâb diğeri tîbâk-ı selbtir. Bazılarının tedbîc dediği sanat da tîbâk türünden sayılır. Tedbîc, lügatta süsleme manasında olup, övgü veya diğere bir manadan kinaye veya tevriye kastıyla aralarında tezâdd veya şîbh-i tezâdd olan iki manayı toplamaktır. Tîbâk-ı nisbet de tîbâktan sayılıp, birisi diğere karşıt görünmese bile mecâzi bir alaka ile karşıt görünen iki manayı bir araya getirmektedir.” demiş ve tezâdd sanatı içinde tedbîc ve tîbâk-ı nisbet terimlerini de açıklamıştır.

10. Ruscuklu Mehmed Hayri, *Belâgat* (bs.1890)'ta kısa ve öz bir açıklama yapıp: “Tîbâk sanatı, tezâdd veya icâb, selb ve emsâli ahvâlde karşıt gelen şeyleri bir arada toplamak olup buna tezâdd, mutâbakat da derler.” demiş ve herhangi bir tasnif yapmamıştır.

11. Ahmed Cevdet Paşa (ö.1895), *Belâgat-i Osmâniyye*'de: “San’at-ı tîbâk ki mutâbakat ve tezâdd da denilir, aralarında tezâdd ve diğere şekilde karşıtlık olan şeyleri toplamaktır. Tîbâkın bir kısmı da mukâbele sanatı olup, birbirine uygun manaları söyledikten sonra sırasıyla bunların karşıtlarını söylemektir.” diyerek tîbâk türlerini belirtmeyen bir açıklama yapmıştır.

12. İbnü’l-Kâmil Mehmed Abdurrahman, *Belâgat-i Osmâniyye* (bs.1891)'de: “Mana sanatlarının birincisi tîbâk sanatı olup, manaca birbirine tam zıt olan iki fikrin tekâbül etmeleridir.” diyerek diğere kitaplardan ayrı ve karşıtlığı fikre dayandıran bir tarif yapmıştır.

13. Abdurrahman Süreyya, *Mirdühizâde* (ö.1904), *Mizânü’l-Belâga*'da: “San’at-ı tîbâk ki buna mutâbakat, tatbîk, tezâdd, tekâfü’ de denir; gerek hakikî gerek itibarî, birbirine karşıt birkaç manayı bir araya getirmektir ki tekâbül-i selb ü icâb, tekâbül-i tezâdd, tekâbül-i adem ve meleke, tekâbül-i tezâyüf itibarıyla dört kısma ayrılır.” diyerek temel kitaplarda “mütezzâddeyn” ve “ma’niyyeyn” olarak geçen tabirleri “birbirine karşıt birkaç mana” şeklinde açıklamıştır. Sürûri'nin tarifi ile paralel olan bu açıklamada yer alan “birbirine karşıt birkaç mana” ifadesi, kitapların çoğunda “birbirine karşıt iki mana” olarak geçmektedir. Ayrıca, tîbâk türlerini tekâbül adı altında dört kısma ayırarak incelemiştir.

14. Mehmed Rif’at (ö.1907), *Mecâmiü’l-edeb*'de mana sanatlarını cem’iyyet kümesi altında ele alarak ilk sırada mutâbakatı açıklamış, tezâdd ve mukâbele sanatlarını da mutâbakat sanatı içinde iki tîbâk türü olarak görmüştür: “Mutâbakat, aralarında tezâdd veya diğere bir şekilde karşıtlık olan bir manayı bir fıkra, musra, beyit veya kitada toplamaktır. Bu

sanat, zıddı ve zıddının gayriyle olduğuna göre mukâbele ve tezâdd adlarıyla aslında iki türdür: Mukâbele, zıddının gayriyle olan tîbâk, tezâdd ise zıddıyla olan tîbâktır. Tîbâk sanatı, tîbâk-ı icâb ve tîbâk-ı selb adlarıyla iki tür olup, tîbâk-ı icâb, mutâbakat olan kelimelerin icâbî manayı, tîbâk-ı selb ise mutâbakat olan kelimelerden selbî manayı getirmeleridir. Selb, olumlu-olumsuz ve emir-nehîy fülllerinin karşıtlığı ile olur. Tîbâk sanatında, zâhiren zıtlık olmayan ama kinâye, tevriye ve mecâz yollarıyla aralarında tezâdd veya şîbh-i tezâdd olan tedbîc ve tekâbül-i mecâzî adlı iki tür daha vardır ki tedbîc, kinâye ve tevriye suretiyle olan karşıtlıktır. Tekâbül-i mecâzî ise mecâzî alâka ile karşıt görünen iki mana arasını toplamaktır.” Bu tarifte diğer kitaplarda bulunmayan tarif ve tasnifler olup, “tedbîc” ve “tekâbül-i mecâzî” terimleri farklı biçimde açıklanmıştır.

15. Recâizâde Mahmud Ekrem (ö.1914) Ta’lîm-i Edebiyat’ta klasik belâgat kitaplarından farklı, ferdî bir tarif yapmış: “Tezâdd ve mukâbele: Her ne yolda olursa olsun iki muhâlif fikrin karşılaştırılmasından ibâret olup tîbâk ve mutâbaka da denir. Tezâdd, okuyanların ve dinleyenlerin gözüne çarpacak, fikrini uyandıracak ve kalbine tesir edecek şekilde yapılmalı; açık, parlak, münâsebetli ve tabîi olmalı; zoraki ve birçok düşünce ile bulunmuş görünmemelidir. Beyaz-siyah, nûr-zulmet, subh-şâm gibi karşıt ve zıt birtakım maddeler okunduğunda fikre intibâh vermek şöyle dursun dikkati bile zor çeker. Tezâdd ise bir nükteyi, bir hikmeti ve belki bir mev’izeyi içermeli ki ediplerce makbul görülsün. Tezâdd ve mukâbele sanatları mecâz-ı tahyîlî envânının en güzellerinden olup aslında pek parlak bir anlatım şekli ise de çok istimali müellifi tekellüfe, itinaya ve bazen münasebetsizliğe düşürür. Binaenaleyh seyrek ve ihtiyatlıca kullanılmalıdır.” diyerek tezâddın lafızda değil, fikir ve manada olacağını söylemiştir.

16. Ahmed Reşîd (ö.1956) Nazariyyât-ı Edebiyye’de Recâizâde ile uygun düşen bir tarif yapmakla beraber onda ve diğer kitaplarda yer almayan teşbîh bi’t-tezâdd, telakkî-i mevzûda tezâdd adlı türleri de saymıştır: “Tezâdd: Birbirine muhâlif olan iki fikr veya hayâlî bir münasebetle birlikte söylemeye derler. Aralarında bir benzeşme münasebeti olmayan zıt lafızları yan yana yazmakla tezâdd yapılmış olmaz. Beyaz olan şey siyah değildir demekle tezâdd yapılmış olmaz. Bir tezâddın edebî değeri, muhatablarca ânî bir hayreti, fikrî uyanıklığı ve bu sebeple özel bir teessürü gerektirecek kadar yeni ve dikkat çekici olmakla; konuşana ve dinleyene külfet ve zahmet vermemekle oluşabilir. Teşbîh ile tezâddın özel bir sûrette karışımından oluşmuş bir tasavvur daha vardır ki, iki şey arasında zıt bir münasebet tasvir edilirken onların başka yönlerde benzeştikleri zımnen anlatılmış olur. Zâhiren tezâdd gibi görünen bu tasavvur hakikatte bir teşbihtir. Bu sebeple buna teşbîh bi’t-tezâdd demek uygun olur ve bunun esası tebliğ-i temâsül olduğundan şayet aralarında tezâdd alâkası zikrolunan şeyler esâsen bir vech-i şebhele bağlı değilse söz gülünç olur. Bir de telakkî-i mevzûda tezâdd vardır ki hikâye, temâşâ vs. tasvire ait mürekkep şürlerde bir şeyi kendisiyle tamamen zıt olan diğer bir veya daha çok şeyle karşılaştırıp aralarında tabîi uygun bir bağ bularak tezâdd hissini mevzuun başından sonuna kadar sürdürmekle yapılır.”

17. Tahirü'l-Mevlevî (ö.1951), Edebiyat Lügati’nde ihâm-ı tezâdı da açıklayarak: Tezâdd: Manaca birbirine zîd kelimeleri bir arada kullanmak olup tîbâk ve mutâbakat da denilir. Tezâddın bir de ihâmî olup; ihâm-ı tezâdd, bir manası diğer bir kelimenin manasıyla zîd bir lafzın o kelime ile birlikte zikrolunmasıdır, ak ve kara kelimelerinin birlikte irâdı gibi. Ak ile kara arasında zıddiyet vardır, lâkin kara gün felâket günü demek olduğu ve karanın bir manası da felâket bulunduğundan, ak akça ile kara gün arasında tam tezat değil, ihâm-ı tezâdd vardır.” demiştir.

Belli başlı belâgat kitaplarında mutâbakat sanatına ait tarif ve tasnifler:

Sekkâki: <i>Miftâhu'l-'Ulûm</i>	Mutâbakat: Birbirine zıt olan iki mananın arasını cem etmektir. <i>(Ve hiye en tecme'a beyne mütezâddeyn)</i> s. 423.
Kazvini: <i>Telhîsü'l-Miftâh</i>	Mutâbakat: Tîbâk ve tezâdd da denilir. O, birbirinin zıddı olan karşıt iki mananın arasını bir cümlede cem etmektir. <i>(ve tûsemme't-tîbâku ve't-tezâddu eyzan ve hiye'l-cem'u beyne mütezâddeyn eyyu ma'niyeyni mutekâbileyn fi'l-cumle)</i> (vrk.26a)
Taftazânî: <i>El-Mutavvel</i>	Mutâbakat: Tîbâk, tezâdd , tatbik, tekâfü' de denilir.O, birbirinin zıddı olan iki karşıt mananın arasını bir cümlede cem etmektir. <i>(ve tûsemme't-tîbâku ve't-tezâddu ve eyzan, ve't-tatbîku ve't-tekâfu' eyzan.ve hiye'l-cem'u beyne mütezâddeyn eyyu ma'niyeyni mutekâbileyn fi'l-cumle)</i> (vrk.204a-b)
Mustafa Sürûri: <i>Bahru'l-Ma'ârif</i>	Tezâdd: Birbirinün zıddı olan lafzları getürmege dîrler hârr u bârid gibi. <i>Misâl-i Türki:Harâretden ben ol dem neyleyem âh – Bürûdetle beni yakdun dirgâ</i> (vrk.5b)
İsmail-i Ankaravî: <i>Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha</i>	<i>Kısm-ı ma'nevî ki tîbâk ve tezâdd bu kısımdandır; ve tezâdd ana dîrler ki iki zıdd olan ve biri birine mukâbil gelen ma'nâları bir mahalde cem' eyleyeler ve ol cem' yâ ism kabilinden olur meselâ (ve tahsebuhum eykâzen ve hum rukûd) gibi ki eykâzla rukûd zıdlardur. Veyâhûd iki fi'l cihetinden olur "yuhÿi ve yumît" gibi veyâhûd iki harf olur (lehâmâ kesebet ve 'aleyhâ me'ktesebet) gibi; zirâ lâmda ma'nâ-yı intifâ' ve 'âlâda ma'nâ-yı tazarrur vardır. Gâh olur ki tîbâk nefÿ ü isbâtla da olur (velâkinne'n-nâs lâ-ya'lemüne zâhiren mine'l-hayâti'd-dunyâ) gibi ve dahi (ve lâ tahşevu'n-nâse vahşevni) gibi (s. 130).</i>
Mehmed Nûzhet: <i>Mugni'l-Küttâb</i>	<i>İşbu san'at-ı tîbâka mutâbaka ve tatbik ve tezâdd ve tekâfü' dahi tesmiye olunup ta'rîfi dahi birbirine zıdd olan iki ma'nâyı ya'nî kıyâm u ku'ûd ve teyakkuz u rukûd ve dîhk u bükâ ve buhl u sehâ ve cedîd ü atîk ve takrîb ü teb'id gibi ma'niyeyn-i mütekâbileyni bir cümlede cem' eylemekden 'ibâret olup bir sûretle zıddınun beynini cem' eylemek müte'assir ve belki müte'azzir olmasıyla bu makâmda tîbâk zahmet ve meşakkat ma'nâsına dahi vârid olan tîbkdan me'hûz olduğunu müdekkikîn-i ulemâ-yı fenn tahkik ü beyân eylemişlerdir. Tîbâk, hakîkî ve mecâzî ve her birerleri lafzî ve ma'nevî olmak hasebiyle ve icâb ve selb i'tibârıyla altı kısma münkasım olup ma'niyeyn-i mütekâbileyni şâmil olan lafzların ikisi dahi ma'nâ-yı hakîkîlerinde isti'mâl olunur ise tîbâk-ı hakîkî olur "Dâimâ 'âlîme yakın ve câhile uzak bulunmalıdır", "Mâlin dostu ve mâl-dârın düşmanı çokdur" terkîblerinde vâki' olan 'âlim-câhil ve uzak-yakın ve dost-düşman lafzları gibi ve elfâz ma'nâ-yı mecâzîde olarak isti'mâl olunmuş ise ana tîbâk-ı mecâzî denilip (filân zât karanlıktan aydınlığa çıkdı) deyip de zulmetden cehl ve nurdan 'ilm murâd eylediğimiz misillü Ali ibni Ebî Tâlib k.v hazretlerinin "İhzerü savleti'l-kerîmu izâ câ'a ve'l-le'îmu izâ şebe'a) kelâm-ı hikmet-ittisâmları ki mazmun-ı münîfi kerîm olan zâtn zulm-dîde ve muhakkar ve şahs-ı le'imîn mükerrem ve muvakkar olduğu esnâda savletinden hazer edin demektir. Burada açlık ile tokluk arasında tezâdd olup ancak açlıktan zulm ve ihânet ve toklukdan ikrâm ve hürmet murâd edilerek ikisi dahi ma'nâ-yı mecâzîde müsta'mel olmasıyla tîbâk-ı mecâzîye misâl olarak</i>

	<p>teberrüken zikr ü beyân olunmuş ve bunlarda san'at-ı tîbâkî şâmil olan kelimât lafzen mezkûr olarak tîbâk-ı lafzîye dahi misâl olacakları ecilden tîbâk-ı lafzî için başkaca misâl getirilmesinden sarf-ı nazar kılınmıştır. Tîbâk-ı manevî bir şey'in lafzî zikr olunmayıp mutazammın olduğu ma'nâca zıddına tekâbülden 'ibârettir. Emsile-i mezkûrenin cümlesi tîbâk-ı icâb olup, tîbâk-ı selb ise bir masdardan iki fi'l alınıp biri müsbet ve diğeri menfî veyâhüd biri emr ve diğeri nehy olmak üzere irâd edilmesine itlak olunup "bilen ile bilmeyen müsâvî olur mu" ma'nâsını mutazammın olan kelâm gibi. Elvân beyninde vâki' olan mutabakata istilâhda tedbîc tesmiye olunarak bu dahi envâ'-ı tîbâka dâhil ve farzâ bir cümlede ihmîrâr ve isfirârı cem' eylesen de ihmîrârdan hicâb ve hacâlet ve isfirârdan aşk ve garâm murâd etsen san'at-ı tedbîci hâvî olur. (s.129-131)</p>
Ahmed Hamdî: Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî	<p>Münşe'ât-ı Türkiyede beyne'l-üdebâ mer'iyü'l-icrâ olan muhassinât-ı ma'neviyyeden biri "san'at-ı tîbâk"tır. Bu da kelâm-ı mensûr veya şi'rde fi'l-cümle mütekâbileyn olan kelimelerin cem'ine derler. Meselâ "dost ve düşman" ve "beyâz ve siyâh" ve emsâli mütekâbileyn gibi bu cümle ile berâber san'at-ı tîbâk iki kısımdır. Biri "tîbâk-ı mücib" ve diğeri "tîbâk-ı icâb ve selb"dir. Tîbâk-ı mücib hep kelimât-ı mevrûde elfâz-ı mücibe olmağla olur. Misâl "beyt": "Bezm ü rezmi verd-i hâr u 'afv u hışmî nûr u nâr – Emn ü bîmî taht u dâr u mihr ü kîni fahr u 'âr" gibi ki bu beytde irâd olunan mütekâbilânın cümlesi elfâz-ı mucibedir. Tîbâk-ı icâb ve selb mütekâbilân müsbet ve menfî kelimelerle edâ olunur. San'at-tekâbü'l dahi tîbâk nev'inden olup bu da iki ma'nâ-yı mütevâfikeyn veyâhüd daha ziyâde me'ânî-i mütevâfikayı irâdla ba'dehu bu ma'nâlara mukâbil olan me'ânî ale't-tertib ityân olunmasıdır. Bu me'ânî-i mukâbile de yâ ikişer veya üçer veya dörder olurlar. (s.95)</p>
Süleyman Paşa, Mebâni'l-İnşâ	<p>Mutâbakat:Ma'niyeyn-i mütekâbileyni beynlerinde müşâkeleyle mürâ'ât ile berâber bir cümle-i kelâmîyyede cem' etmektedir. Bu tekâbü'l ve tenâfi gerek hakikî veya i'tibârî ve gerekse tezâdd veya icâb ve selb veyahud bunlara müşâbih bir tekâbü'l olsun; sevâd ile beyâz, leyl ile nehâr, dîhk ile bükâ, buhl ile sehâ kelimelerinin cümle-i vâhidede ictimâi gibi.Buna mukâbele ve tîbâk ve tezâdd da denir.Ve bir şey ya zıddıyla tekâbü'l eder veyahut zıddının gayrıyla. Mukâbele ya lafz ve ma'nâda vâki' olur veyahud yalnız ma'nâ cihetinde bulunur. (c.II, s.2)</p>
Sa'îd Paşa, Mîzânü'l-Edeb	<p>San'at-ı tîbâk. Buna mutâbakat, tezâdd, tatbîk, tekâfü' dahi itlak ederler. Şu bedî'a beynlerinde tezâdd suretiyle veyâ suver-i sâ'ireden biriyle tekâbü'l olan iki ma'nâyı cem' etmektedir. Mecerâ-yı tekâbü'l olan iki lafzın yâ ikisi de ism yâ ikisi de fi'l yâ ikisi de harf veya birisi ism, diğeri harf olur. Tîbâk iki nev'dir. Birisi tîbâk-ı icâb diğeri tîbâk-ı selb. Ba'zularının "tedbîc" tesmiye etdikleri san'at dahi tîbâk envâ'ından ma'düddür. Tedbîc lugatda tezyîn ma'nâsnadır. Ehl-i bedî' istilâhında medh yâhüd medhin gayrı bir ma'nâdan kinâye veya tevriye kasdıyla beynlerinde tezâdd yâhüd şîbh-i tezâdd olan iki ma'nâyı cem' etmektedir. "Tîbâk-ı nisbet" Şu bedî'a da tîbâkdan ma'düddür. Birisi diğesine mukâbil görünmese bile 'alâka-i mecâziyye ile mukâbil görünen iki ma'nânın beynini cem' etmektedir. (s.345-347)</p>
Ruscuklu	<p>Tîbâk san'atı:Tezâdd veya icâb ve selb ve emsâli ahvâlde tekâbü'l</p>

M.Hayri: <i>Belâgat</i>	<i>eden şeyleri bir arada cem' etmektedir Buna tezâdd, mutâbakat dahi derler. Akif Paşa'nın: "Cân bulur taraf-ı lisânınla hurûf-ı hestî – Çâk olur nâvek-i gamzenle süveydâ-yı 'adem" beyti gibi. (s.71)</i>
Ahmed Cevdet Paşa: <i>Belâgat-i Osmâniyye</i>	<i>San'at-ı tîbâk ki "mutâbakat" ve "tezâdd" dahi denilir, beynlerinde tezâdd ve diğere vechle tekâbül bulunan şeyleri cem' etmektedir. Beyâz ile siyâhı ve dost ile düşmeni bir yerde cem' etmek gibi. Tîbâkın bir kısmı da "mukâbele" denilen san'atdır ki mütevâfık ma'nâları irâd eyledikten sonra sırasıyla mukâbillerini zikretmektedir. (s.143, 144)</i>
İbnülkâmil M. Abdurrahman: <i>Belâgat-i Osmâniyye</i>	<i>Tîbâk: Sanâyi'-i ma'neviyyenin birincisi tîbâk san'atıdır ki ma'nen birbirine ziddiyet-i tâmmeleri olan iki fikrin tekâbül etmeleridir. Misâl: "Yokdan bizi var eden bu fitrat – Vardan da yok etse hakdır elbet -A.Hâmid- (s.62)</i>
Abdurrahman Süreyya: <i>Mîzânü'l-Belâga</i>	<i>San'at-ı tîbâk: buna san'at-ı mutâbaka, san'at-ı tatbîk, san'at-ı tezâdd, san'at-ı tekâfü' dahi denir. Bu da gerek hakîki gerek i'tibârî yekdiğere mukâbil birkaç ma'nâyı bir araya getirmekdir ki tekâbül-i selb ü icâb, tekâbül-i tezâdd, tekâbül-i 'adem ve meleke, tekâbül-i tezâyuf i'tibârıyla dört kısma ayrılır.(s.353-357)</i>
Mehmed Rif'at, <i>Mecâmü'l-Edeb</i>	<i>Cem'iyet. Münâsib ve mukâbil olan ma'nâlar beynini cem' eden sanâyi'-i ma'neviyye (Mutâbakat. Murâ'at-ı nazîr. İhâm-ı tenâsüb) denilen şeylerdir ki ber-vech-i âti beyân olunur. Mutâbakat: Beynlerinde tezâdd veya sâ'ir bir sûretle tekâbül olan bir ma'nâyı bir fikra veyahut bir mısra' veya bir beytde ve kit'ada cem' etmektedir.İşbu san'at-ı tîbâk zıddı ve zıddının gayriyle olduğuna göre "mukâbele ve tezâdd" nâmlarıyla esâsen iki nev'dir: Mukâbele- Zıddının gayriyle olan tîbâkdır. Mebâni'l-inşâ müellifinin: "Mücâzâtı mesâvinin yine misl-i isâetdir – Rehâ mümkün değil dest-i tekâzâ-yı 'adâletden" beytinde "mesâvî ile isâet"ve Behcet'in: "Beni lerzende eden mevsim-i sermâ-yı firâk – Âhara fasl-ı rebî" ve dem-i nevrüz oldu" beytinde "mevsim-i sermâ ile fasl-ı rebî" gibi ki burada mevsim-i sermânın zıddı şitâ iken zıddının gayri olan fasl-ı rebî ile tekâbül vardır. Tezâdd- Zıddıyla olan tîbâkdır ki nesr-i arabîden Hazret-i Haydar efendimizin: (İnne a'zama'z-zunûbi mâ-sagara inde sâhibihi) kelâm-ı hikmet-iştimâlinde "a'zam sâgar" gibi. İşbu tîbâk san'atı icâb ve selb i'tibârıyla dahi "tîbâk-ı icâb" ve "tîbâk-ı selb" nâmlarıyla iki nev'dir. Tîbâk-ı icâb- Mutâbakat olan kelimelerin icâb ma'nâsını işrâb eylemeleridir. "Safâ ile belâ"nın mütekâbilin icâb ma'nâlarını işrâb ettikleri gibi. Tîbâk-ı selb- Mutâbakat olan kelimelerden selb ma'nâsının zuhûrudur ki müsbet ve menfî ve emr ile nehy fi'llerinin tekâbülünden olur. "Açıldı-açılmaz" gibi. İşbu tîbâk san'atında zâhiren tekâbül olmayarak kinâye ve tevriye veya mecâz tarikleriyle beynlerinde tezâdd veya şibh-i tezâdd olan iki ma'nâ beyni cem' olunmak üzere "tedbîc ve "tekâbül-i mecâzî" nâmlarıyla daha iki nev' vardır: Tedbîc- Kinâye ve tevriye suretiyle olan mukabeledir. "Gül ruhlarnın âli beni 'ışka düşürdü – Hâl-i siyehi eyledi sevdâya giriftâr" beytinde âl ile sevdâdan âlin elvân değil hîle ve cünûn ma'nâlarının tevriye tarikiyle cem' olunması gibi ki "nûr ile zulmet" dahi bu sûretle bir yerde zikr olunursa kinâyeten nûrdan 'ilm ve zulmetden cehl kasd olunarak yine tedbîc olur. Tekâbül-i mecâzî- Alâka-i mecâziyye ile mukâbil görünen iki ma'nâ beynini cem' etmektedir. (I, s.338-342)</i>

Recâizâde Mahmud Ekrem: Ta'lim-i Edebiyat	Tezâdd ve mukâbele: Her ne yolda olursa olsun iki fikr-i muhâlifin karşılaştırılmasından ibârettir. Nâmına tîbâk ve mutâbaka dahi denir. Tezâdd kârî'in ü sâmi'inin nazarına çarpacak veya fikrine intibâh verecek veya kalbine te'sir eyleyecek sûrette yapılmalı; açık, parlak, münâsebetli ve tabî'i olmalı; zoraki ve birçok teemmül ile bulunmuş görünmemeli; zirâ ki hüsn-i telakkî göremez. Beyâz u siyâh, nûr u zulmet, subh u şâm, zemîn ü âsmân, ikbâl u idbâr gibi mütezâddân ve mütekâbilân birtakım mevâddi mücerred lafzda bir san'at olmak için cem' etmiş sözlere en 'âdi eserlerde bile her vakt tesâdüf olunursa da bunlar okunduğu vakt fikre intibâh vermek şöyle dursun nazar-ı dikkate bile güççe ilişir. Tezâdd ise merhûmun: "İnsan her bilmediğini ayağının altına alsa başı göge erer" sözü veya Abdülhak Hâmid Beyin: "Çünkü izhâr edilemeyen şeyler- Izmâr olunmakta me'âyibdendir" beyti yolunda bir nükteyi, bir hikmeti ve belki bir mev'izeyi şâmil olmalı ki üdebâda makbûliyyeti hâsıl ve kâ'ilinin ebediyet nâmına kâfil olsun. San'at-ı tezâdd ve mukâbele mecâz-ı tahyîli envânın en güzellerindedir. Hadd-i zâtında pek parlak bir tavr-ı beyân ise de kesret-i isti'mâli müellifi tekellüfe, i'tinâyâ ve ba'zen münâsebetsizliğe düşürür. Binâen-aleyh seyrek ve ihtiyâtkâr kullanılmalıdır. Üdebâmuz içinde tezâdda en ziyâde meftûniyyet gösteren Abdülhak Hâmid Beyefendidir. Müşârün-ileyhin ekser âsârının ve ale'l-husûs Nesteren nâmındaki te'lîfinin hemân herhangi sahîfesi açılrsa birkaç tezâdda tesâdüf olunabilir. s.278-282
Ahmed Reşid: Nazariyyât-ı Edebiyye	Tezâdd: Birbirine muhâlif olan iki fikr veya hayâli bir cihet-i münâsebetle -ki bu da bir nev' 'alâka-i temâsül demektir- birlikte irâd etmege tezâdd derler. Beynlerinde bir münâsebet-i temâsüliyye olmayan elfâz-ı mütezâddeyi yan yana yazmakla tezâdd yapılmış olmaz. "Beyâz olan şey siyâh degildir" demekle tezâdd vücûda getirilmiş olmaz. Bir râbita-i temâsüliyyeyi hâiz olmak şartıyla tezâddın kıymet-i edebiyesi ta'yîn ettiği münâsebetin, evvelâ: mevcûdiyyet-i müştereke nev'inden olmasıyla; sâniyen, muhâtablarca bir hayret-i âniyyeyi ve binâen-aleyh tenebbüh-i fikrîyi ve bu sebeble bir te'essür-i mahsûsı mücib olacak kadar, yeni ve câlib-i nazar bulunmasıyla; sâlisen mütekellime külfet, muhâtaba zahmet vermemesiyle kâ'imdir. Teşbih ile tezâddın sûret-i mahsûsada mezcinden hâsıl olmuş bir tasavvur daha vardır ki, iki şey arasında bir münâsebet-i mütezâdde tasvîr edilirken onların cihât-ı sâ'irede mütemâsil oldukları zmnen anlatılmış olur. Zâhiren tezâdd gibi görünen o tasavvur hakikatde bir teşbihdir. O sebeble buna teşbih bi't-tezâdd demek münâsib olur ve bunun esâsı teblîğ-i temâsül olduğuna göre, şâyed aralarında alâka-i tezâdd zikr olunan şeyler esâsen bir vech-i şebhele merbût degilse, söz gülünç olur. Bir de telakkî-i mevzû'da tezâdd vardır ki hikâye, temâşâ vs. gibi tasvîre 'âid eş'âr-ı mürekkebede bir şeyi kendisiyle tamâmen zidd olan diger bir veya müte'addid şeylerle karşılaştırarak, aralarında tabî'i bir râbita-i münâsibe bularak hiss-i tezâddı mevzû'un ibtidâsından nihâyetine kadar idâme etmekle vücûda getirilir. Şeyh Gâlibin Hüsn ü Aşkî bu bedîa-i edebiyeye mazhardır. (s.233-239)
Tahirü'l- Mevlevî: Edebiyat Lügati	Tezâdd: Manaca birbirine zid kelimeleri bir arada kullanmaktır. Bu sanata tîbâk ve mutâbakat adı da verirler. Tezâddın bir de ihâmı vardır. İhâm-ı tezâdd: Bir manası diger bir kelimenin manasıyla zid bir lafzun o kelime ile birlikte zikrolunmasıdır, ak ve kara

kelimelerinin birlikte irâdı gibi. Vâkıâ ak ile kara arasında zıddiyet vardır, lâkin kara gün felâket günü demek olduğuna ve karanın bir manası da felâket bulunduğuna göre ak akça ile kara gün arasında tam tezat değil, ihâm-ı tezâd vardır. (s.155-156)

Sonuç

Mutâbakat veya tıbâk başlığı altında belâgat kitaplarının bedi' bölümünde ilk sırada açıklanan tezat sanatı, özellikle tür ve tasnifinde farklılık görülen bir sanattır. İsimlendirilmesi konusunda belâgat kitaplarında bir birlik bulunmayan bu sanatın tarif ve tasnifi büyük ölçüde ilk üç belâgat kitabına, özellikle de Teftazânî'nin *el-Mutavvel*'ine dayanmıştır. Mutabakat ve tezâd kelimeleri ilk bakışta farklı iki kelime gibi görünmekle beraber, zıt şeylerin birbirini tamamladığı ve bir şeyin ancak zıddıyla kaim olabileceği gerçeğinden hareketle bu sanata bu adın verildiği anlaşılmaktadır. Belâgat kitaplarında bu sanatın ilk sırada ele alınıp açıklanmasının da bununla bir ilgisi olmalıdır. Yani, edebî sanatların derin bir düşünce ve kavrayışı gerektirdiğinden hareketle böylesine zıt bir isimlendirmeye sahip olan bu sanatın ilk sıraya konulmuş olduğu düşünülebilir. Bu sanatın tanımı belâgat kitaplarında yaklaşık olarak aynı iken icâb, selb, mücib, tedbîc gibi alt başlıkların farklı olması, sanatın tasnif ve türlerinde aynı şeylerin düşünülmediğini göstermektedir. Ayrıca, hangi kelimelerin karşıtlığında bu sanatın gerçekleştirilebileceği konusunda da farklı görüş ve anlayışlar bulunduğu göze çarpmaktadır. İlk üç belâgat kitabında "mütezâddeyn" ve "ma'niyeyni mütekâbileyn" tabirlerini kitapların çoğu "iki zıt mana" olarak anlamışken, bir kısım kitapta da bu tabir "birkaç zıt mana" olarak anlaşılmıştır. Aslında zıtlık iki şey arasında olmakla beraber, bir manaya karşılık aynı şeyi ifade eden ikiden fazla zıt kelime gelebileceği, mesela "alt, aşağı" kelimelerine karşılık, "üst, yukarı, bâlâ, ulyâ" vb. zıt kelimeler geldiğinde birkaç zıt manalı kelime gelmiş olmakla beraber, yine aynı iki zıt mananın karşılaştığı bulunduğu bilinmektedir. Öte yandan zıtlığın karşıt iki manada mı, yoksa karşıt iki fikirde mi olduğu da kitapların çoğunda "karşıt iki mana" olarak ele alınmıştır. Mutabakat sanatının türleri anlatılırken de bazı kitaplarda farklı tanımlar yapılmıştır. Mesela, "tedbîc" için Mehmed Rifat: "Kinâye ve tevriye ile olan mukabeledir" derken; Mehmed Nüzhet: "Renkler arasındaki mutabakata denir" demiştir.

Aşağıdaki tabloda kitaplardaki tarif, tasnif ve alt başlıkları mukayeseli biçimde görmek mümkündür:

Eser	Tarif	Tasnif	Alt başlık ve tür
Sekkâkî: <i>Miftâhu'l-'ulûm</i>	<i>Mutâbakat: Birbirine zıt olan iki mananın arasını cem etmektir.</i>		
Kazvinî: <i>Telhîsü'l-Miftâh</i>	<i>Mutâbakat: Tıbâk ve tezâdd da denilir. Birbirinin zıddı olan iki mananın arasını bir cümlede cem etmektir.</i>		
Taftazânî: <i>El-Mutavvel</i>	<i>Mutâbakat: Tıbâk, tezâdd , tatbîk, tekâfî' de denilir. O, birbirinin zıddı olan iki karşıt mananın arasını bir cümlede cem etmektir.</i>	<i>Tıbâku'l-icâb ve tıbâku's-selb diye iki kısımdır.</i>	
Sürûri: <i>Bahru'l-Ma'ârif</i>	<i>Tezâdd: Birbirinün zıddı olan lafzları getirmege derler.</i>		
İ.Ankaravî: <i>Miftâhu'l- belâga</i>	<i>Tıbâk ve tezâdd: Tezâdd iki zıdd ve birbirine karşıt</i>	<i>Bu cem'; ismle, iki fiille veya iki harfle olur. Tıbâk, nefy ve isbâtla da</i>	

	<i>manaların bir yerde cem'idir.</i>	<i>olur</i>	
Mehmed Nüzhet: <i>Mugni'l-küttâb</i>	<i>Tibâk: mutâbaka, tatbik, tezâdd, tekâfü' de denilip, birbirine zıt olan iki manayı bir cümlede toplamaktır.</i>	<i>Hakiki-mecâzi, lafzi-ma'nevî, icâb-selb diye altı kısımdır.</i>	<i>Renkler arasındaki mutabakata tedbic denir.</i>
Ahmed Hamdi: <i>Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî</i>	<i>Tibâk: Şiir veya nesirde birbirine karşıt kelimelerin cem'idir.</i>	<i>Tibâk-ı mücib ve tibâk-ı icâb u selb diye iki kısımdır.</i>	<i>Tekâbül de tibâk nev'indedir.</i>
Süleyman Paşa, <i>Mebâni'l-inşâ</i>	<i>Mutâbakat: Birbirine zıt iki manayı hakiki, itibarî, tezâdd, icâb, selb veya benzeri bir karşıtlıkla, aralarındaki müşâkeleye de uyarak bir cümlede toplamaktır. Buna mukâbele, tibâk ve tezâdd da denir.</i>	<i>Bir şey ya zıddıyla veya zıddının gayriyle tekâbül eder. Mukâbele söz ve manada veya yalnız manada olur.</i>	
Sa'îd Paşa, <i>Mizânü'l-edeb</i>	<i>Tibâk: Mutâbakat, tezâdd, tatbik, tekâfü' de denir. Aralarında tezâd veya diğer şekillerden biriyle karşıtlık olan iki manayı toplamaktır. Zıt iki lafzın ikisi de isim, ikisi de fül, ikisi de harf veya birisi isim diğeri harf olabilir.</i>	<i>Tibâk-ı icâb ve tibâk-ı selb olarak iki türdür.</i>	<i>Tedbic, övgü veya başka bir manadan kinaye veya tevriye amacıyla, aralarında tezâd veya şibh-i tezâd olan iki manayı cem etmektir. Tibâk-ı nisbet, biri diğeri mecazi ilgiyle zıt olan iki mananın arasında cem etmektir.</i>
Ruscuklu M.Hayri: <i>Belâgat</i>	<i>Tibâk: Tezâdd, icâb, selb vb. hâllerde karşıt olan şeyleri bir araya toplamaktır. Buna tezâdd, mutâbakat da denir.</i>		
Ahmed Cevdet Paşa: <i>Belâgat-ı Osmâniye</i>	<i>Tibâk: Mutâbakat ve tezâdd da denir. Aralarında tezâd vd. vechle zıtlık bulunan şeyleri cem etmektir.</i>	<i>Tibâkın bir kısmı da mukâbele olup, birbirine uygun manaları getirdikten sonra sırasıyla bunların zıtlarını söylemektir.</i>	
İbnülkâmil M. Abdurrahman: <i>Belâgat-ı Osmâniye</i>	<i>Tibâk: Manaca birbirine tam zıddiyeti olan iki fikrin karşı karşıya bulunmasıdır.</i>		
Abdurrahman Süreyya: <i>Mizânü'l-Belâga</i>	<i>Tibâk: Mutâbaka, tatbik, tezâdd, tekâfü' de denir. Hakiki veya itibarî olsun, birbirine zıt birkaç manayı bir araya getirmektir.</i>	<i>Tekâbül-i selb ü icâb, tekâbül-i tezâdd, tekâbül-i adem ve meleke, tekâbül-i tezâyuf olarak dört kısımdır.</i>	
Mehmed Rifat, <i>Mecâmiü'l-Edeb</i>	<i>Mutâbakat: Aralarında tezâd vs. bir şekilde karşıtlık olan bir manayı bir fıkra, mısra, beyit veya kıtada cem' etmektir.</i>	<i>Tibâk, mukâbele ve tezâdd adlarıyla iki tür olup; mukâbele, zıddının gayriyle tibâk, tezâd ise zıddıyla olan tibâktir. Tibâk, icâb ve selb itibarıyla da tibâk-ı icâb ve tibâk-ı selb diye iki türdür. Tibâk sanatında</i>	

		zahiren zıtlık olmasa bile kinâye, tevriye veya mecaz yollarla iki mana arası cem olunan tedbîc ve tekâbül-i mecâzî adlı iki tür daha olup, tedbîc, kinâye ve tevriye ile olan mukabele, tekâbül-i mecâzî ise mecâzî alâka ile zıt görünen iki mana arasında cem'dir.
Recâizâde: Ta'lim-i Edebiyat	Tezâdd ve mukâbele: İki karşı fikir karşılaştırılması olup, tıbâk ve mutâbaka da denir.	Tezâd sanatı ve mukâbele, mecâzî tahyîli türlerinin en güzellerindedir.
Ahmed Reşîd: Nazariyyât-ı Edebiyye	Tezâdd: Birbirine karşı iki fikir veya hayâli, bir münâsebetten dolayı birlikte söylemektir.	Teşbîh ile tezâdın özel bir şekilde mezcinden oluşan bir tasavvur daha olup, zâhiren tezâd gibi görünen bu tasavvura teşbîh bi't-tezâdd denilir. Bir şeyi kendisiyle zıt olan diğer bir şeyle karşılaştırıp aralarında bir bağ bulmak ise telakkî-i mevzûda tezâddır.
Tahirül- Mevlevî: Edebiyat Lügati	Tezâdd: Manaca birbirine zıt kelimeleri bir arada kullanmaktır.	Bu sanata tıbâk ve mutâbakat da denir. İhâm-ı tezâd, bir manası diğer bir kelimenin manasıyla zıt bir lafzın o kelime ile birlikte söylenmesidir.

KAYNAKLAR

- ABDURRAHMAN SÜREYYA (1303). *Mizânü'l-Belâga*, İstanbul.
- AHMED CEVDET PAŞA (1323). *Belâgat-i Osmâniyye*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- AHMED HAMDÎ (1293). *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*, İstanbul:Matbaa-i Âmire.
- AHMED REŞİD (1328). *Nazariyyât-ı Edebiyye*, İstanbul.
- ANKARAVÎ, İSMÂİL (1284). *Miftâh-ül-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha*. İstanbul: Tasvîr-i Efkar Matbaası.
- COŞKUN, M. (2002). Edebi Sanatların Terim Olarak Divanlardaki Kullanımı Üzerine. Yeni Türkiye, Türkler, C.11, 01-707.
- COŞKUN, Menderes (2007). Tevriye ve Çeşitleri Üzerine Düşünceler, Turkish Studies, v. 2/4 Fall, s.248-261.
- İBNÜ'L-KÂMİL MEHMED ABDURRAHMAN (1309),(*Tertib-i cedid*) *Belâgat-i Osmâniyye*, İstanbul: Kasper Matbaası.
- KAÇAR, M. (2011). Türkçe Te'lif Edilmiş Bir Belâgat Kitabı: Şerifi'nin Hadikatü'l-Fünûn İsimli Eseri. Türkiyat Mecmuası, C. 21/Güz.
- KAZVİNÎ, Celâlüddin el-Hatib Muhammed b. Abdirrahmân, *Telhisü'l-Miftâh*, Milli Ktp. 1Hk 91/2.

- MEHMED NÜZHET (1286). *Muğni'l-Küttâb*, İstanbul.
- MEHMED RİF'AT (1308). *Mecâmiü'l-Edeb* (3 cilt). İstanbul.
- MUALLİM Naci (1307). *Istılâhât-ı Edebiyye*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ (1305). *El-Okyanüsü'l-Basit fi-Tercemeti'l-Kâmüsi'l-Muhit*, İstanbul.
- RECÂİZÂDE M. E. (1299). *Ta'lim-i Edebiyyât*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- RUSCUKLU MEHMED HAYRÎ (1308), *Belâgat*, İzmir.
- SADÜDDİN TEFTÂZÂNÎ, *el-Mutavvel*, İstanbul Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, nr. K-424.
- SAİD PAŞA (1305). *Mizânü'l-Edeb*. İstanbul.
- SARAÇ, M. A. Y. (2004). Osmanlı döneminde belâgat çalışmaları. *Journal of Turkish Studies*, Harvard University. C. XXVII, s. 311-344.
- SARAÇ, M. A. Y. (2004). Edebi Sanat Terimlerinin Türkçe Karşılıkları Üzerine. *TDED*, C. 32. s. 131-147.
- SİRACÜDDİN SEKKÂKÎ (1987). *Miftâhu'l-Ulûm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- SÜLEYMAN PAŞA (1289). *Mebâni'l-inşâ* II, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası, İstanbul.
- SÜRÜRÎ, MUSTAFA, *Bahru'l-Ma'ârif*, Milli Kütp., 06 Mil Yz A 2790.
- ŞABAN, İ. (2011). Osmanlı Âlimlerinin Arap belagatine dair eserleri, *Şarkiyat Mecmuası*, XVII, s. 108-133, İstanbul.
- TAHİRÜ'L-MEVLEVÎ (1936). *Edebiyat Lügati*, Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul.